

Жерьобкіна Є. А.,
аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НОРМ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВОСУДДЯ

PECULIARITIES OF THE USE OF NORMS OF CASE LAW IN THE SYSTEM OF DOMESTIC JUSTICE

З огляду на базові принципи демократичної, правової, соціальної держави, ключовим з яких є принцип поділу влади в державі, в Україні здійснюється побудова державного апарату. Декларування такого принципу в Конституції України та побудова на його основі функціонування всіх гілок влади стали передумовою для набуття судової гілки влади ознак незалежності та самостійності. Л.А. Луць стверджує, що функціонування судової влади як самостійної супроводжується її розвитком і запровадженням нормотворчих функцій. Ця обставина пов'язана з участю органів судової влади у врегулюванні та розв'язанні загальнодержавних справ. Як результат за всі роки незалежності України, за судами було визнано право не лише на застосування та тлумачення юридичних норм, але й на їх творення.

Станом на сьогодні в законодавстві офіційно не закріплено функції нормотворення, однак в юридичній науці точаться дискусії щодо можливості існування в державі прецедентного права. Аналіз судових рішень дає змогу стверджувати, що прецедентний характер мають не тільки ті рішення судів України, котрі мають правову норму, а й ті, що містять відповідні роз'яснення змісту норми, або ж судові рішення, котрі у своєму змісті містять критерії уподібнення застосування норм. Проаналізовано положення базового закону – Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII крізь призму можливості визнання судового прецеденту офіційним джерелом права відповідно до вимог чинного вітчизняного законодавства. У цій статті нами було проведено детальний аналіз особливостей використання норм прецедентного права в системі вітчизняного правосуддя.

Особливу увагу приділено питанню оновлення системи виконання судових рішень, у тому числі і рішень ВС. Вказано, що інститут примусового виконання судових рішень базується на функціонуванні законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

Досліджено окрему новелу судової реформи – створення в системі судоустрою нових вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції з розгляду визначених категорій справ: Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, перегляд рішень яких буде покладено на ВС.

Ключові слова: *судовий прецедент, судова практика, система судоустрою, зразкова справа, типова справа.*

Taking into account the basic principles of a democratic, rule of law, social state, the key of which is the principle of separation of powers in the state, Ukraine is building a state apparatus. Declaring such a principle in the Constitution of Ukraine and building on it the basis of the functioning of all branches of government have become a prerequisite for the acquisition of judicial branch of power signs of independence and independence. LA Lutz argues that the functioning of the judiciary as an independent is accompanied by its development and the introduction of rulemaking functions. This fact is related to the involvement of the judiciary in the settlement and resolution of national cases. As a result, throughout the years of Ukraine's independence, the courts have recognized the right not only to the application and interpretation of legal rules, but also to their creation.

As of today, the law does not formally enshrine the functions of rulemaking, but in legal science there are discussions about the possibility of the existence of case law in the state. The analysis of court decisions suggests that the precedent is not only those of the courts of Ukraine that have a rule of law, but also those that contain appropriate explanations of the content of the rule, or of judgments that contain criteria for the similarity of the application of the rules. The provisions of the basic law – the Law of Ukraine “On Judiciary and Status of Judges” of 02.06.2016, № 1402-VIII have been analyzed due to the possibility of recognizing judicial precedent as an official source of law in accordance with the requirements of the current domestic legislation. In this article, we conducted a detailed analysis of the peculiarities of the use of case law in the system of domestic justice.

Particular attention was paid to updating the system of enforcement of court decisions, including the decisions of the Armed Forces. It is stated that the institute of enforcement of judgments is based on the functioning of the Laws of Ukraine “On Enforcement Proceedings” and “On Bodies and Persons who Enforce Enforcement of Judgments and Decisions of Other Bodies”.

A separate novelty of judicial reform – the creation of new higher specialized courts as courts of first instance for the consideration of certain categories of cases: the High Court for Intellectual Property and the Supreme Anti-Corruption Court, whose review will be vested in the Armed Forces, has been investigated.

Key words: *judicial precedent, jurisprudence, judicial system, model case, typical case.*

В Україні є потреба у визнанні судового рішення як джерела права. Відсутність якісної та впорядкованої системи нормативно-правових актів, наявність значної кількості прогалин, дублювання та колізій у вітчизняному законодавстві створюють передумови для запровадження нового джерела права та визнання за судовою гілкою влади нормотворчої функції.

У 2016 р. в Україні відбулося реформування системи судових органів: припинили свою діяльність та в подальшому були ліквідовані Верховний Суд України, Вищий адміністративний суд України, Вищий господарський суд України, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Натомість всі функції, завдання та повноваження щодо розгляду справи як суду каса-

ційної інстанції були покладені на новостворений Верховний Суд (ВС). Однією із передумовою проведення судової реформи в Україні стала перезавантаженість Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, що порушує право на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку, котрий закріплюється та гарантується Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод.

Окремою новелою судової реформи стало створення в системі судоустрою нових вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції з розгляду визначених категорій справ: Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, перегляд рішень яких буде здійснюватися ВС. Станом на сьогодні лише Законом України «Про судоустрій та статус суддів» визначені повноваження таких судів: здійснення правосуддя як суд першої та апеляційної інстанції; аналіз судової статистики; вивчення та узагальнення судової практики; здійснення інших повноважень. Жодним іншим нормативно-правовим актом не закріплено адміністративно-правовий статус цих судів. Не визначено, які рішення вправі приймати суди, статус таких рішень, їх обов'язковість та наявність прецедентного характеру.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [1], систему судоустрою в Україні становлять ВС, апеляційні суди, місцеві суди. При цьому найвищим судом у цій системі визначено ВС (рис. 1).

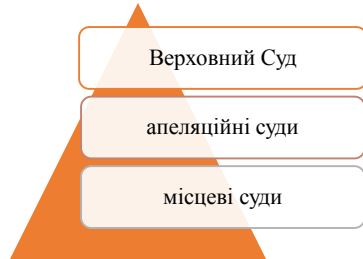

Рис. 1. Система судоустрою в Україні

Джерело: складено автором

Разом із такими новаціями в структурній та функціональній характеристиці судових органів в Україні прослідковується тенденція щодо можливості визнання в майбутньому рішень ВС офіційним джерелом права в державі.

Відповідно до положень Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [1], основними актами ВС є постанови у справах про перегляд судових рішень та роз'яснення Пленуму ВС. Так, до липня 2002 р. Законом УРСР «Про судоустрій» визначено, що роз'яснення Пленуму ВС мали статус обов'язкових актів для суддів всіх інстанцій, органів державної влади і управління, службових та посадових осіб, котрі застосовують закон або інший нормативно-правовий, щодо якого надано роз'яснення.

У Законі України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 р. вектор обов'язковості роз'яснень ВС був спрямований у бік рекомендаційності. Фактично цим законом були видалені всі застереження з приводу обов'язковості для судів всіх інстан-

цій таких актів, а також зменшені повноваження ВС. Так, Пленум ВС більше не мав права надавати роз'яснення щодо правозастосування на підставі узагальнення судової практики [2, с. 36]. Сам же суд зменшив свої функції до перегляду судових рішень із підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в аналогічних правовідносинах [3, с. 84].

Після прийняття 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій та статус суддів» Верховний Суд України не мав достатньо засобів та повноважень для ефективного забезпечення однакового застосування правових норм судами України. Окрім того, існував дисбаланс у розподілі функцій щодо забезпечення єдності судової практики між Верховним Судом України та вищими спеціалізованими судами [3, с. 86].

Закон 2016 р. визначає, що ВС – вищий орган судової влади з функціями щодо забезпечення однакового застосування законодавства та забезпечення єдності судової практики. Нині акти ВС мають надзвичайне значення.

Також абсолютною новелою 2016 р. стало переосмислення значення рішень ВС шляхом запровадження інститутів «зразкова справа» та «типова справа», котрі нині перебувають у центрі дискусії щодо появи в правовій системі України реальних ознак прецедентного права. Ці інститути покликані забезпечити ефективність, однаковість та передбачуваність у прийнятті рішень і застосуванні судової практики у визначених правовідносинах. За словами голови ВС В. Данішевської, з часу введення в дію положень законодавства щодо функціонування інституту зразкової справи набули чинності лише рішення у 10 справах. Водночас голова суду оптимістично дивиться на таку тенденцію та стверджує, що було вирішено кілька проблем: вироблено та забезпечено єдиний підхід щодо вирішення відповідних справ у судах нижчих інстанцій; зменшено кількість звернень та завантаженість суду (таблиця 1) [4].

Таким чином, судові рішення у зразкових справах набувають ознак носія об'єктивно існуючої інформації та джерела права. Отже, запровадження інститутів типової і зразкової справи – крок до дії в Україні судового прецеденту та об'єднання в правовій системі нашої держави ознак і особливостей обох правових сімей, англосаксонської та романо-германської.

Зазначимо, що дещо скептично до такого висновку ставиться віце-президент Всеукраїнської асоціації адміністративних суддів Н. Блажівська, котра зазначає, що говорити про появу ознак прецедентного права в Україні зарано. Нині найбільш доречним залишається використання терміна «уніфікація судової практики», адже категорія «прецедентне право» є надзвичайно складною, вона містить досить розгалужену систему ознак і особливостей, котрі у своєму значенні є набагато ширшими, ніж проста обов'язковість використання рішень конкретного суду [5].

Ми частково погоджуємося з цією позицією, але вважаємо за можливе зазначити, що формування стабільної судової практики та її уніфікація – це

ще не стало прецедентне право, а лише формування ознак наближення до такого права. Також питання уніфікації судової практики в Україні є досить проблемним та невизначеним на законодавчому рівні. Вважаємо за можливе взяти за основу позиції В. Головатого [5, с. 239], С. Валанчус [6, с. 25], Д. Азарова [8, с. 9], котрі вказують, що в державі відсутнє розмежування уніфікації судової практики (формування судової практики) та нормативно-правової уніфікації (формування судового прецеденту), відсутнє чітке визначення структурних підрозділів ВС щодо механізму здійснення цього процесу, визначення техніко-технологічних вимог та параметрів до уніфікаційної діяльності та, як результат, відсутній єдиний нормативно-правовий акт – Правила уніфікації судової практики ВС. Зрештою, однозначне ототожнення сучасних судових процесів до уніфікації судової практики є неможливим.

Окремі дослідники досить різко висловлюються про можливість розвитку прецедентного права в Україні через прирівнення рішень ВС до прецеденту. Так, Н.Д. Слотвінська акцентує на порушенні конституційно закріплених принципів поділу державної влади, незалежності суддів, принципів здійснення правосуддя та забезпечення права на справедливий суд. У цьому ми не можемо погодитися з дослідником, адже ВС не створює та не має жодного права на створення нормативно-правових актів. Рішення ВС – це лише приклад чіткого слідування Конституції України та законодавчим актам. Видання нормативно-правових актів – виключна прерогатива Верховної Ради України. Водночас ми констатуємо наявність недосконалого законодавчого поля в країні, значну кількість дублювань, прогалин та колізій. Як показала практика діяльності Верховної Ради України за всі роки незалежності, з цими недоліками в нормативно-правовій сфері вона не в змозі

впоратися [3, с. 95]. Тому Україна має шукати нові шляхи вирішення проблем та впорядкування базової сфери відносин у суспільстві. Таким новим шляхом і стало започаткування традицій прецедентного права в Україні.

У правовій науці висловлюється позиція щодо прирівнення рішень ВС до переконливого прецеденту. Так, Ю.Ю. Попов зазначає, що у країнах романо-германської правової сім'ї існують окремі рішення вищих судових інстанцій, котрі стають підґрунтям для формування усталеної судової практики та стають базисом у прийнятті рішень в аналогічних справах [9, с. 357]. Для цього прецеденту характерним є те, що відповідні судові рішення не виступають судовими прецедентами в класичному розумінні цієї категорії в обох правових сім'ях, однак, з огляду на авторитетний статус судового органу, який прийняв таке рішення, останні впливають на практику діяльності інших судів (нижчестоящих судів). Водночас такі рішення не є обов'язковими для таких судових органів.

Фактично, кожен суддя будь-якої судової інстанції не може не узяти до уваги правову позицію ВС, яка склалася щодо відповідної категорії справ. Однак покладення в основу прийняття нового рішення, позиції ВС відбувається лише на підставі законності рішення ВС, а не з підстав обов'язковості прийняття. Так, згідно з ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами у процесі застосування таких норм права. Таким чином, рішення ВС Законом України «Про судоустрій та статус суддів» визнані не обов'язковими [1], а лише «враховуються при застосуванні норм». Аналогічна диспозиція, наприклад, закріплена ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу

Таблиця 1

Зразкові справи Верховного Суду 2018–2019 рр.

№ п/п	Рік ухвалення рішення	Рішення у зразковій справі
1.	2018	Рішення ВС від 15.02.2018 р. № 820/6514/17 щодо перерахування пенсій пенсіонерам МВС з урахуванням грошового забезпечення поліцейських
		Рішення ВС від 12.03.2018 р. № Пз/9901/1/18 щодо нескладання Ліквідаційною комісією МВС довідки для перерахування пенсій пенсіонерам МВС
		Рішення ВС від 26.03.2018 р. № 806/3265/17 про оформлення паспорта громадянина України
		Рішення ВС від 30.03.2018 р. № 812/2921 про нарахування пені та штрафів платникам податків, розташованим у зоні АТО
		Рішення ВС від 04.04.2018 р. № 822/524/18 про переведення з пенсії по інвалідності на пенсію державного службовця
		Рішення ВС від 16.04.2018 р. № 825/506/18 про відмову прокуратури у видачі довідки про зарплату для перерахунку пенсій
		Рішення ВС від 03.05.2018 р. № 805/402/18 про припинення виплати пенсії внутрішньо переміщеної особі
		Рішення ВС від 01.11.2018 р. № 0640/3835/18 щодо перерахунку щомісячного грошового утримання судді у відставці
2.	2019	Рішення ВС від 21.01.2019 р. № 240/4937/18 щодо перерахунку пенсій постраждалому внаслідок Чорнобильської катастрофи
		Рішення ВС від 16.05.2019 р. № 620/4218/18 щодо грошової компенсації за невикористану додаткову відпустку військовослужбовцям у період мобілізації

Джерело: складено автором на підставі офіційної інформації ВС

України: обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь під час ухвалення вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду [10].

За підсумками проведення III Міжнародного судово-правового форуму «Судова реформа в Україні: європейський вектор» (м. Київ, 19–20 березня 2015 р.) сформульовано рекомендації, особлива увага в яких спрямована на визначення правового статусу судової практики та актів ВС. Відповідно до п. 5 цих рекомендацій слушно вказано: «Верховний Суд у своїй діяльності має забезпечувати ефективність та стабільність вітчизняної правової системи та дію принципу верховенства права. Єдність судової практики можна та необхідно досягати не тільки шляхом виправлення тих помилок, яких судова система вже припустилася за всі роки незалежності України, а й шляхом спрямування судової практики в правильне русло й передбачення таких процесуальних механізмів превентивного впливу, як преюдиціальний чи консультативний запит, передбачивши відповідні процедури в процесуальних кодексах України» [11, с. 12].

Щодо виконання рішень ВС ствердилась певна константа, відповідно до якої рішення ВС є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами судового процесу. Згідно з Конституцією України, судові рішення є правозастосовними актами і є обов'язковими до виконання на всій території України.

Будь-яке невиконання рішення суду перебуває в тісному взаємозв'язку із порушенням основоположного принципу законності. Г.З. Огнев'юк вказує, що невиконання рішення як ВС, так і суду нижчої інстанції нівелює роботу суду та правоохоронних органів, порушує наявний у суспільстві правопорядок, завдає прямої та непрямої шкоди правам, свободам та законним інтересам людини і громадянина. Невиконання рішення суду завдає істотну шкоду публічним інтересам [12, с. 172].

Вибір Україною проєвропейського вектору розвитку поставив перед нашою державою завдання узгодити із загальноєвропейськими стандартами систему правосуддя, що призвело до реалізації судової реформи та комплексного реформування законодавства. Особлива увага в такому реформуванні була спрямована на оновлення системи виконання судових рішень, у тому числі і рішень ВС. Інститут примусового виконання судових рішень базується на функціонуванні Закону України «Про виконавче провадження» та Законі України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів». Фактично, ці нормативно-правові акти закріплюють адміністративно-правовий механізм виконання рішень ВС державними виконавцями Державної виконавчої служби України або приватними виконавцями. Цей механізм абсолютно ідентичний механізму, визначеному для виконання судових рішень судів нижчих інстанцій, окрім строку набрання рішенням ВС законної сили – з моменту проголошення постанови [13, с. 93].

Відповідно до ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суддя зобов'язаний справедливо, безпосередньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи за законом із дотриманням засад і правил судочинства [1]. Однією із базових засад вітчизняного судочинства визначено обов'язковість судових рішень.

В Україні на законодавчому рівні закріплена обов'язковість рішень і висновків КСУ та ВС для суддів апеляційних та місцевих судів:

1) відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» КСУ здійснює свою діяльність на засадах обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [14];

2) відповідно до ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» суддя зобов'язаний справедливо, безпосередньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи за законом з дотриманням засад і правил судочинства [1]. Однією із базових засад вітчизняного судочинства визначено обов'язковість судових рішень. Згідно з ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус судів» визначено: висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, враховуються іншими судами у процесі застосування таких норм права.

Таким чином, перед ухваленням рішення у справі суддя апеляційного та місцевого судів попередньо має звернутися не лише до положень нормативно-правових актів, а і до наявних рішень КСУ та ВС. Саме на підставі їх правових позицій суддя в подальшому має сформулювати власне бачення відповідного висновку по справі. Щодо правових позицій суддів апеляційних та місцевих судів жодного уточнення та конкретики законодавцем не визначено. До того ж ані в теорії права, ані на законодавчому рівні не закріплено такої категорії, як «правова позиція суддів апеляційного або місцевого суду». Тому говорити в розрізі прецедентного характеру таких рішень є неможливим, адже будь-яке посилання на рішення апеляційного або місцевого суду є виключною ініціативою судді.

Нині в Україні постала проблема використання правових позицій Верховного Суду України, котрий припинив свою дію 14.12.2016 р. Зазначимо, що з цього приводу наявна прогалина в законодавстві, адже в редакціях процесуальних кодексів, котрі діяли до 15.12.2016 р., було визначено положення в такому вигляді: «Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм» (ст. ст. 214, 360-7 Цивільного процесуального кодексу України) [15]. Аналогічна позиція з аналогічним змістом викладена і в нових редакціях кодексів, змінено лише назва суду – Верховний Суд. Таким чином, на законодавчому рівні прямо не визначена доля правових позицій Верховного Суду України.

Єдиним рішенням, яке вдалось знайти і в якому суддя обґрунтовує незаконність та недоцільність застосування правових позицій ВСУ, які «через ліквідацію ВСУ вже не є актуальними», є ухвала Золочівського районного суду Харківської області, зареєстрована в ЄДРСР під номером 72690501. Водночас Верховний Суд у низці своїх судових рішень посилається на правові позиції Верховного Суду України (наприклад, зареєстровані в ЄДРСР під номерами 71860748, 71828881, 72073867, 72253385, 72367026, 72605130) [16].

XX–XXI ст. для правової науки та судової діяльності є надзвичайно важливими, адже саме в цей час можна спостерігати тенденцію зменшення чітких кордонів між англосаксонською та романо-германською правовими сім'ями. Сучасна юриспруденція характеризується зближенням національних правових систем – поєднанням інструментів та механізмів прецедентного і законодавчого регулювання суспільних відносин в межах однієї країни. Не стала винят-

ком і Україна, адже щороку дедалі більшої актуальності набуває категорія «судова практика», котра протягом останніх кількох років інтерпретується як «судовий прецедент».

Аналізуючи наукові дослідження щодо питання співвідношення «судової практики» та «судового прецеденту», зазначимо, що в Україні вони представлені на низькому рівні. У Законі України «Про судоустрій та статус суддів» хоча і використовуються такі поняття, як «узагальнення судової практики», «однакове застосування права», «єдина судова практика», однак чіткого розуміння не надано. Ще більше питань з приводу співвідношення понять судового прецеденту, судової практики та дії кожного з них у межах України породжує позиція національних експертів щодо проекту висновку Консультативної ради європейських суддів № 20 2017 р. з уніфікації застосування права, відповідно до якої прецедентне право хоча і не закріплено у вітчизняному законодавстві, фактично використовується.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
2. Редька А.І. Судові функції Верховного Суду України: дискусійні питання. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 11. С. 35–43.
3. Слотвінська Н.Д. Судова практика як джерело права : дис. ... к.ю.н. : 12.00.01. Львів, 2016.
4. Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна». ВС за 1,5 років ухвалив лише 6 зразкових рішень, але вони дали відчутний ефект і вирішують одразу кілька проблем. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/593933.html>.
5. Чи існує прецедентний випадок у правовій системі України. Газета «Судово-юридичні публікації». URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/136396-chi-isnuye-pretседentniy-vipadok-v-pravoviy-sistemi-ukrayini>.
6. Головатий В. Уніфікація судової практики в Україні: теоретико-прикладні питання. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 237–241.
7. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судова практика? *Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 19 квітня 2012 р. Київ : АДЕФ, 2012. С. 22–32.
8. Азаров Д.С. Патологічна єдність судової практики визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину (на тлі українських реалій). *Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013–2014 років в Україні* : матеріали міжнародного симпозиуму, 24–25 жовтня 2014 р. Київ, 2014. С. 8–11.
9. Попов Ю.Ю. Прецедентне право у контексті загальнообов'язковості судових рішень та українські перспективи. *Форум права*. 2010. № 3. С. 351–363.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
11. Рекомендації III Міжнародного судово-правового форуму «Судова реформа в Україні: європейський вектор» (м. Київ 19–20 березня 2015 року). *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 5. С. 12–13.
12. Огнев'юк Г.З. Обовязковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 171–175.
13. Лимарь І.В. Реформа системи виконання судових рішень: передумови та перспективи розвитку. *Проблеми законності*. 2018. № 143. С. 90–98.
14. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.
15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
16. Зозуля Н. Чи обов'язково судам враховувати правові позиції ВСУ і хто може від них відступати: теорія та практика. URL: https://protocol.ua/ua/chi_obov_yazkovo_sudam_vrahovuvati_pravovi_pozitsii_vsu_i_hto_moge_vid_nih_vidstupati_teoriya_ta_praktika/.